

contacten met internationale kopstukken als Jaurès en Kautsky.

Hagen had nooit zo'n breed beeld van Troelstra kunnen geven als hij in zijn biografie een bepaalde these centraal had gesteld. Wie een biografie aan een these ophangt, loopt het risico de gebiografeerde te reduceren tot een vooropgezette theoretische visie op die persoon. Hagen heeft die 'academische' verleiding weerstaan. De gecompliceerde Troelstra komt juist tot zijn recht door de open beschrijving waarmee Hagen zichzelf noch zijn lezers voor de voeten loopt. Het past dan ook niet om te klagen over het ontbreken van psychologische duidingen of methodologische verantwoordingen. Evenmin is het een probleem dat Hagen weinig weerwoord biedt aan bestaande analyses van de socialistische geschiedenis. In ruil voor het ontbreken van doorwrochte analyses biedt dit boek een goed geschreven overzicht dat de lezer zelf in staat stelt de hoofdpersoon te leren kennen.

Zo'n leesbare reconstructie mag lang zijn. De auteur heeft zijn werk desalniettemin onder de duizend pagina's gehouden. Daarbij is natuurlijk sprake van een selectie, maar de auteur selecteert om een breed en scherp licht op Troelstra te werpen, niet om een vooropgezette stelling te bewijzen. Zo heeft hij een aantrekkelijk boek geschreven waarin een groot publiek kennis kan maken met Troelstra en veel kan leren over de socialistische geschiedenis. Dat is een waardevolle prestatie, ook al zal de vakhistoricus enkele bezwaren hebben tegen dit werk. De bruikbaarheid voor een groter publiek gaat soms ten koste van de bruikbaarheid voor de specialist. Het notenapparaat kan bijvoorbeeld de toets der academische kritiek niet doorstaan, omdat inventarisnummers vaak onvermeld blijven. Bij minder omvangrijke archiefcollecties levert dat vooral een veeleisend zoekplaatje op. Vrijwel onmogelijk is het terugvinden van stukken voor de onderzoeker die het moet doen met de omschrijving van een stuk en dan 'archief buitenlandse zaken, NA' (hoofdstuk 13, noot 68) of 'National Archives Kew' (hoofdstuk 13, noot 183). Soms staat er zelfs geen vindplaats, maar slechts 'Rapport van

Rosen aan Buitenlandse Zaken in Berlijn, 30.3.1917' (hoofdstuk 13, noot 138). Zulke problemen zijn helaas eerder regel dan uitzondering. Een goede beschrijving van archiefmateriaal en vindplaatsen had toch geen afbreuk hoeven doen aan wat dit boek zo sterk maakt: een aantrekkelijke reconstructie van Troelstra's leven tegen de achtergrond van zijn tijd.

JOHAN DEN HERTOG,
LUXEMBURG

Nijhof, Wim H., *Kunst, katoen en kastelen. J.H. van Heek (1873-1957)* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2008; Zwolle: Waanders, 2008, 606 blz., ISBN 978 90 400 8555 0).

De ondernemersbiografie is tegenwoordig een druk beoefend genre onder historici, nadat zij eerder voornamelijk oog hebben gehad voor vakbondsmensen. Deze onlogische volgorde heeft niet alleen aan historici gelegen. Ondernemers hebben lange tijd hun privéleven afgeschermd en het is pas sinds kort dat zijzelf of hun nakomelingen hun vaak rijke archieven openstellen.

Een vrucht van deze gewijzigde houding is het monumentale en lezenswaardige proefschrift van oud-journalist Wim Nijhof over de Twentse textielabrikant Jan van Heek. De schrijver kon vrijelijk beschikken over diens uitvoerige dagboeken en notities; zelfs over diens pentekeningen, want opmerkelijk genoeg was deze industrieel een verdienstelijk tekenaar. Uit de proeven die daarvan in het boek staan afgedrukt, lijkt het wel alsof de cartoonist Peter van Straaten bij hem in de leer is geweest.

Dit geeft al aan: Jan was een bijzonder persoon. Deels dankte hij dit aan zijn afkomst. Zijn vader was de beroemde Gerrit Jan van Heek van Van Heek & Co, dat rond de vorige eeuwwisseling de grootste industriële onderneming van het land was. Zoals vaker gebeurde bij Twentse fabrikanten voorzag

hij zoon Jan van een eigen 'steumke' en dat werd in 1897 de eerste volledig elektrisch aangedreven spinnerij en weverij van Nederland, Rigtersbleek. Samen met twee jongere broers ontwikkelde Jan dit bedrijf tot een van de Grote Vijf, die vanuit Twente decennialang katoentjes naar Nederlands-Indië exporteerden.

Tegen zijn veertigste levensjaar begon Jan ook belangstelling voor andere zaken te krijgen. Hij verwierf in 1912 Huis Bergh in 's Heerenberg en tijdens de restauratie ervan legde hij zich toe op het verzamelen van laatmiddeleeuwse kunst die bij de sfeer van deze burcht paste: Italiaanse altaarstukken, Vlaamse primitieven, getijdenboeken, maar ook maliënkolders en harnessen. Eenmaal klaar vestigde hij zich op Huis Bergh, samen met zijn bruid Anna van Wulfften Palthe (van de stomerijketen Palthe).

Wat dreef Jan van Heek tot deze ridderlijke ambiance? Volgens Nijhof haakte Jan, van huis uit vrijzinnig protestant, naar katholieke kunst omdat deze de standen nog verenigde. Allicht situeerde Jan zichzelf daarbij meteen in de hoogste stand. Tegelijk dist de schrijver verhalen op die suggereren dat de regionale adel hem geenszins als 'ebenbürtig' beschouwde. Was het zo dat hij dit onderlinge verschil wilde overbruggen door in culturele zin haasje-over te spelen en als 'middeleeuws' burchtheer adellijke families erop kon wijzen dat zij in die periode nog veelal boer waren?

Het lijkt wel alsof Jan de aristocratie ook in goede werken naar de kroon heeft willen steken, maar dat gold voor alle Van Heeks. Weliswaar woonachtig op grote buitens leidden de meesten van hen een uiterst sober bestaan, alsof ze net als de adel nauwelijks cash bezaten. Intussen dankt Enschede aan de familie maar liefst drie parken, diverse sportclubs, een woonwijk en het fraaie Rijksmuseum Twenthe, waarvan Jan jarenlang de 'gratis directeur' is geweest. Jan zelf heeft met behulp van derden Natuurmonumenten honderden hectaren land toegespeeld en hij nam het initiatief tot restauratie van ettelijke historische gebouwen, zoals kasteel Doornenburg in de Betuwe en kasteel Hernen bij Nijmegen.

Ook ten aanzien van minderheden toonde hij zich betrokken. Ondanks een vroege en kortstondige flirt met het nationaalsocialisme dwong hij af dat Joden lid mochten worden van zijn eigen herensociëteit en tijdens de bezetting heeft hij samen met andere fabrikanten een kwart miljoen gulden bijeengebracht ter ondersteuning van Joodse onderduikers. Mede hierdoor overleefden 550 van de 1300 Enschedese Joden de oorlogsjaren, verhoudingsgewijs beduidend meer dan elders in het land.

Dit brengt zijn ondernemerschap weer in het vizier, toch het interessantste facet van het boek, al was het maar doordat de schrijver er een hard oordeel over velte. Aanvankelijk onderscheidde Jan zich nog gunstig door afstand te nemen van het beruchte Twentse Stelsel dat zijn vader had ingevoerd. Dit stelsel hield in dat wanneer een fabrikant met een staking te kampen kreeg, zijn collega's uit solidariteit hun productie stillegden om zo hun arbeiders tegen de stakers op te stoken. Na een dergelijke 'uitsluiting' begin jaren twintig probeerde Jan de Fabrikanten Vereeniging Enschede tot een ander standpunt te bewegen, en toen dat niet lukte zegde hij zijn lidmaatschap op. Tijdens de uitsluiting van 1931-1932, waarbij zestienduizend arbeiders op straat stonden, werkte Rigtersbleek gewoon door.

Vanwege deze opstelling kreeg Jan binnen de familie de naam een 'sociaal ondernemer' te zijn, maar dat zegt toch meer over de familie dan over hem. Desondanks veroverde hij daarbinnen een overheersende positie. Vanaf 1935 werd hij gedelegeerd commissaris bij Rigtersbleek en president-commissaris bij Van Heek & Co, waarmee hij net als zijn vader indertijd de machtigste man in de Twentse textielindustrie was. In die rol bepleitte hij met succes bij de regering een contingentering van de invoer in Nederlands-Indië als wapen tegen dumppraktijken vanuit Japan, een eerste blijk van een nakend onheil.

Na de oorlog, ruim zeventig inmiddels, hield Jan vast aan oude inzichten, aldus de schrijver. Terwijl steeds meer klassieke importlanden een eigen textielindustrie opzetten, negeerde hij adviezen

van derden om op nationaal vlak aan een noodzakelijk proces van concentratie en vernieuwing deel te nemen. Precies dit conservatisme zou er volgens de schrijver voor hebben gezorgd dat het hele Van Heek-imperium in 1967 de poorten moest sluiten. Los van het feit dat de schrijver Jan min of meer verantwoordelijk houdt voor iets wat tien jaar na zijn dood plaatsgreep, voert hij als lichtend voorbeeld Nijverdal-ten Cate uit Almelo op. Hij negeert daarmee het feit dat deze onderneming het enige overlevende lid van de oorspronkelijke Grote Vijf is en dat haar route naar succes eerder een rommelige speurtocht was dan een heldhaftige odyssee. Ironisch genoeg begon die speurtocht uitgerekend met een onderdeel uit de Van Heek-boedel, het technisch textiel van Nicolon; maar dat was ontwikkeld na Jan. De conclusie van de schrijver had dan ook moeten luiden dat bulkproducenten als Rigtersbleek en Van Heek & Co vanaf een bepaald moment reddeloos verloren waren; hooguit had hun val nieuwe bedrijvigheid kunnen uitlokken, wat niet is gebeurd. Het ontbreken van dit inzicht heb ik als enig minpuntje aan dit proefschrift ervaren.

JEF DE JAGER,
BEUSICHEM

Valk, Gerrit, *In de schaduw van de bal. Omkoping, geweld, doping, collaboratie en andere donkere aspecten uit de geschiedenis van het voetbal* (Amsterdam: Nieuw Amsterdam, 2009, 160 blz., ISBN 978 90 468 0560 2); Kolfshoten, Frank van, *De Dordtse magiër. De val van volksheld Karel Lotsy* (Amsterdam: Nieuw Amsterdam, 2009, 400 blz., ISBN 978 90 468 0573 2).

Sport wordt wel eens met een zekere vertedering de belangrijkste van alle onbelangrijke zaken in het leven genoemd. De maatschappelijke realiteit is soms minder onschuldig. Sport ontspant, vermaakt en verbreedert, maar produceert ook bederf en normoverschrijdend gedrag. Sporthistoricus Gerrit

Valk laat zien dat in 'de voetbalwereld' altijd afwijkende normen hebben gegolden. Hij schrijft over omkoping, doping, supportersgeweld en dergelijke, ontsporingen die met elkaar de 'donkere aspecten' van de geschiedenis van het voetbal uitmaken. Zijn toon is echter niet moraliserend, hij laat zien dat zulke verschijnselen er kennelijk onvermijdelijk bij horen. Hoe dat komt laat hij in het midden. Valk beschrijft de invloed van de Tweede Wereldoorlog, de rol van de georganiseerde misdaad, maatschappelijke achtergronden van supportersgeweld en aan lager wal geraakte ex-topsporters eerder anekdotisch dan analytisch.

In de inleiding zegt hij dat hij 'de laatste zou willen zijn om te zeggen dat het Nederlandse betaald voetbal ziek is' (13). De voorzitter van de Raad van Commissarissen van de voetbalclub AZ '67 signaleert in het buitenland wel levensgrote dreigingen, die ook hier op de loer zouden liggen. Deze stellingname is verbazend omdat hij ook diverse onopgeloste en structurele problemen in het Nederlandse voetbal aanroert. Maar de sappige anekdotes zijn kennelijk niet bedoeld om te vertrouwen. De soms hilarische verhalen maken het euvel verteerbaar. De normoverschrijding wordt zodoende onderdeel van het sportheldendom. Een vleugje schurkachtigheid maakt uitblinkers en helden menselijker. Het gemeenschapsgevoel van clubliefde en heldenverering dekt de problemen als een warme deken toe.

Ook de biografie die Frank van Kolfshoten over Karel Lotsy (1893-1959) heeft geschreven draait om gemeenschapsgevoel. Lotsy was het prototype van de paternalistische sportbestuurder – sinds 1988 heten zulke mensen 'BoBo'. Zoals meer pioniers in de sportwereld was Lotsy een omnivoor. In de jaren dertig tot en met vijftig van de twintigste eeuw was hij toonaangevend in de nationale en internationale voetbalwereld, in de Olympische beweging en diverse sportbonden. Bovendien nam hij sleutelposities in tussen overheid en sportwereld. De biografie volgt Lotsy's carrière op de voet en geeft een zeer goed gedocumenteerd beeld van sport en samenleving in het midden van de